

Кузьменкова К.С.

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

ФЕНОМЕН «ДЕЗІНФОРМАЦІЯ» ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

У статті здійснено аналіз феномену «дезінформація», де інформаційні потоки відіграють важливу роль у формуванні суспільної думки, політичних процесах, економіці та культурному розвитку. Dezінформація, як цілеспрямоване створення і поширення недостовірної інформації, викликає значний інтерес серед дослідників з різних наукових галузей, яке активно досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими. Це явище стає все більш актуальним через його вплив на суспільство, політику, економіку та безпеку. Dezінформація впливає на демократичні процеси, громадську думку, економіку та безпеку, особливо під час політичних криз чи воєн. Українські науковці активно вивчають дезінформацію в контексті інформаційної війни та агресії росії.

У XXI столітті стрімкий розвиток інформаційних технологій значно вплинув на медійну діяльність та процеси обміну інформацією. Події, що відбуваються у певному місці, стають доступними для споживачів інформації майже миттєво. Це призвело до формування інтерактивного середовища, де кожна людина має рівні можливості брати участь в обміні інформацією. Водночас споживачі нерідко не звертають уваги на достовірність інформації, яку вони отримують чи поширюють. Це сприяє розповсюдженню в суспільстві свідомо неправдивої інформації – фейків. Сьогодні дезінформація поширюється не лише в інтернеті та соціальних мережах, а й у новинах авторитетних медіа, зокрема їх електронних версіях. Неправдива інформація здатна негативно впливати на свідомість людей, руйнувати суспільні відносини, норми, цінності та традиції.

У сучасних умовах військових конфліктів і геополітичних змін дослідження феномену дезінформації набуває ключового значення, оскільки становить серйозну загрозу національним інтересам держави. Під час збройної агресії проти України дезінформація виступає основним інструментом реалізації стратегій інформаційної війни, що актуалізує питання розробки ефективних методів протидії проникненню фейків та їх негативному впливу на суспільну свідомість. Завдання боротьби з поширенням дезінформації вимагає вдосконалення існуючих механізмів формування державної політики та пошуку нових підходів до організації публічного управління у цій сфері.

Ключові слова: дезінформація, інформаційна безпека, інформаційна війна, фейк, конфлікт, омана, медіа, гібридна війна.

Постановка проблеми. Деzінформація може впливати на громадську думку, підривати довіру до інститутів влади, створювати умови для маніпуляцій під час виборів або суспільних криз. Завдяки соціальним мережам і цифровим медіа, дезінформація поширюється швидше і з меншими витратами, що підсилює її вплив. Виникають питання відповідальності за створення та поширення неправдивої інформації, а також необхідність розробки етичних стандартів для медіа та платформ. Українські дослідники зосереджуються на аналізі дезінформації в контексті гібридної війни, інформаційної безпеки держави та впливу на суспільну свідомість. Особлива увага приділяється російській пропаганді та її впливу на внутрішні процеси в Україні. Міжнародні дослідники часто

аналізують феномен дезінформації в контексті глобалізації, використання штучного інтелекту, а також соціальної психології, вивчаючи, як люди сприймають і поширюють неправдиву інформацію. У таких умовах забезпечення інформаційної безпеки стає важливим завданням, яке не може залишатися поза увагою науковців, дослідників та державних службовців, відповідальних за національну безпеку. Аналіз політико-правових аспектів феномену інформаційної безпеки є нагальною потребою, зумовленою сучасним станом суспільно-політичного життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі зібрано значну базу джерел, присвячених дослідженню цієї тематики. Увага приділяється різним аспектам, зокрема: дезін-

формації та її впливу на суспільну свідомість; розвитку кіберпростору; основам кібербезпеки; підготовці фахівців для органів публічної влади з відповідними знаннями у сфері кіберосвіти; а також аналізу найкращих зарубіжних практик у боротьбі з дезінформацією. Ці питання розглядаються у працях таких вітчизняних дослідників, як В. Тертички, В.Купрія, І. Кресіної, В. Ребкала, О. Дем'янчука, Ю. Палагнюк, О. Пухкала, Г. Почепцова та зарубіжних науковців Г. Колбеча, Е. Янга, Л. Пала, М. Крафта і Р. Скотта, Ж. Андерсона, що стали цінним джерелом для розуміння природи феномену «дезінформації».

Постановка завдання. Метою статті є дослідити феномен «дезінформація» як багатогранне соціальне, комунікаційне та інформаційне явище, проаналізувати підходи до його вивчення вітчизняними та зарубіжними науковцями, окреслити ключові тенденції, методологічні засади та напрями досліджень, а також визначити вплив дезінформації на суспільство, медіа та політичні процеси.

Виклад основного матеріалу. Феномен «дезінформації», як об'єкт вивчення українських та зарубіжних дослідників може мати визначення, як «фейкові новини», «неправдиві новини» та «ненавмисна дезінформація» (імітація), що є набагато вужчими поняттями і можуть розглядатися лише як методи дезінформації. Ми у свою чергу можемо розглядати дезінформацію як дезінформацію, яка навмисно поширюється (через різні канали комунікації, такі як медіа, соціальні медіа, соціальні мережі тощо), що сприяє викривленню дійсності та має на меті задовольнити потреби творця (наприклад, уряду, бізнесу, медіа) та/або замовника (наприклад, уряду, бізнесу, медіа). Ми трактуємо фейкові новини як метод дезінформації. Фейкові новини полягають у поширенні в соціальних медіа та соціальних мережах емоційної дезінформації, яка представляє світ у неналежному світлі серед заздалегідь визначеної аудиторії. Фейкові новини – це технологія дезінформації, коли дезінформація поширюється під виглядом новин, або неправдиві новини, поширені джерелами/лідерами громадської думки та іншими особами, повторно поширюються в медіа. Під ненавмисною дезінформацією слід розуміти дезінформацію, яка впливає на сприйняття світу аудиторією і поширюється ненавмисно.

В українській та зарубіжній дослідницькій літературі проблему дезінформації активно досліджують Г. Почепцов, О. Боришполець, Ю. Бабенко, М. Присяжнюк, О. Паранич, І. Гуріна, В. Петрик,

Л. Беннет, С. Лівінгстон, К. Баден, Н. Фавзі, Т. Рід.

Так, професор Г. Почепцов не дає точних тлумачень понять «фейк» та «дезінформація», проте розділяє їх, зосереджуючи увагу на інтенції авторів таких повідомлень. Так, обидва поняття «фейки та дезінформація описують світ неадекватно» [1], проте основна відмінність полягає в тому, що «фейк може це робити випадково, а дезінформація свідомо конструюється так, аби ввести в оману». Відтак, справжньою загрозою постає комплексна дезінформація, тоді як поодинокий (допоки він таким залишається) фейк може бути створено звичайним користувачем мережі.

Як відмічав О. Баришполець, дезінформація: «це явище, що має обмежені власні границі такими межами як: просторовими – властива всій людській цивілізації та часовими – охоплює майже всю історію людства» [2]. Відповідно до цього вона ставала об'єктом розгляду на різних етапах становлення наукової думки котрі з психологічної точки зору розподіляється на допсихологічний етап та власне психологічний.

У своїй праці Ю. Бабенко поняття дезінформації трактує через призму інформаційної війни і зазначає, що війна інформації на сьогодні стала одним з найнебезпечніших видів зброї. Користуватися компроматами, виливанням бруду, підкиданням неправдивої інформації, намагання за допомогою інформації ввести в оману стало для багатьох сенсом життя. Мета інформаційної війни – послабити моральні і матеріальні сили супротивника або конкурента та посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній галузях. Інформація має вплив на маси, тобто за умови вдалого маніпулювання свідомістю мас можна досягти практично будь-якої мети: знищити опонента, прибрати з дороги конкурентів чи розпалити війну, що на сьогодні є актуальним питанням [3].

На думку М. Присяжнюка та О. Паранича, дезінформація здійснюється двома основними способами. Принцип дезінформації полягає в тому, щоб приховати явище чи подію від суб'єкта. Сенс симуляції полягає в протилежному: суб'єкт намагається змусити об'єкт дезінформації повірити в правдивість наданої інформації. Використовуючи та доповнюючи підхід, запропонований цими дослідниками, ми класифікуємо дезінформацію та симуляцію на три категорії відповідно: дезінформація – маскування, камуфляж (міф) та ситуативне приховування; симуляція – конструювання, імітація та оманлива (удавана) поведінка [4].

І. Гуріна у своїх наукових напрацюваннях зазначає, що наразі часто використовується поняття тотожне «дезінформації», а саме «інформаційна безпека» й даються різні його визначення. Інформаційна безпека знаходить своє місце в усіх людських війнах і конфліктах. Це насамперед поширення дезінформації або упередженої інформації з метою впливу на оцінки, наміри та орієнтації ворожої сторони, громадськості, військовослужбовців та осіб, які приймають рішення, а також формування громадської думки на користь сторони, що діє. Оскільки ідеологія сучасної інформаційної безпеки базується на символічному сприйнятті світу, інформація стрімко переходить з віртуальної у матеріальну площину. Достатньо змодельовати будь-яку подію, навіть вигадану (дезінформацію), і передати її в медіа. Інформаційна війна стала аксіомою сучасних міжнародних відносин і може дуже ефективно досягати своїх цілей з невеликими фінансовими та людськими ресурсами і завдяки своїй ефективності, інформаційна війна стане основним інструментом впливу на міжнародні відносини. Країнам, де інформаційна безпека суспільства розвиваються гармонійно і тому є захищеними, буде набагато легше відстояти свою позицію в інформаційній війні [5].

У свою чергу науковець В. Петрик зазначав, що дезінформація знаходить свій прояв у інформаційній війні в формі скоординованих дій не лише держави, але й законодавчих та адміністративних органів, а також окремих спеціалізованих державних управлінських структур (зокрема, спеціальних розвідувальних, контррозвідувальних, інформаційно-пропагандистських служб, а також розвідувально-диверсійних підрозділів сил спеціального призначення, військового командування та штабів, правоохоронних органів та спецпідрозділів, що здійснюють розвідувально-психологічні операції та інтенсивний тиск на населення). При цьому кожна з цих організацій може мати власну концепцію інформаційної війни, залежно від масштабу своєї діяльності та власних можливостей (у тому числі фінансових). Концепція інформаційної війни – це система поглядів на конкретний зміст організації, управління, стратегію і тактику проведення певного комплексу легальних і нелегальних заходів, таємних операцій і актів інформаційно-психологічного нападу, і насамперед на використання корисного інформаційно-психологічного впливу і тиску на противника для досягнення запланованих тактичних і стратегічних цілей. Це система поглядів на кон-

кретний зміст агентурно-оперативного застосування всіх сил, засобів і методів. Однак сучасна дійсність свідчить, що саме держава в особі специфічної політичної надбудови суспільства, тобто системи органів влади та управління, має найбільші можливості для організації та здійснення спеціальних операцій. Тому система поглядів військово-політичного керівництва держави, тобто загальних суб'єктів розвідувального конфлікту, на застосування інформаційних операцій (як наступальних, так і оборонних) є тією системою, яка найкраще відображає сучасну реальність і викликає найбільший практичний інтерес [6].

Зарубіжні науковці розглядають феномен дезінформації з різних перспектив, зосереджуючись на її впливі на демократію, громадську думку та політичні процеси. Так, Л. Беннет та С. Лівінгстон зазначають, що багато демократичних націй стикаються зі зростанням рівня поширення неправдивої інформації через соціальні мережі та політичні вебсайти, що імітують формати журналістики. У багатьох випадках ця дезінформація пов'язана з зусиллями рухів і партій радикального правого спрямування, які намагаються мобілізувати прихильників проти центристських партій і основних медіа, що поширюють їхні повідомлення.

Поширення дезінформації можна пов'язати з наростаючими проблемами легітимності в багатьох демократіях. Зниження довіри громадян до інституцій підриває авторитет офіційної інформації у новинах і відкриває суспільство до альтернативних джерел інформації. Ці джерела часто пов'язані як із націоналістичними (переважно радикально-правими) рухами, так і з іноземними (здебільшого російськими) стратегіями, спрямованими на підірив довіри до інституцій та дестабілізацію центристських партій, урядів і виборів [7].

К. Баден та Н. Фавзі визначають дезінформацію, як контекстуально зумовлений умисний акт, у якому суб'єкти приховано вводять отримувачів в оману, деконтекстуалізуючи, маніпулюючи або фабрикуючи інформацію з метою максимізації корисності та досягнення (цільового) результату – введення отримувачів в оману [8].

Т. Рід вказує, що дезінформаційні кампанії нерідко використовуються державами як інструмент інформаційної війни. Він розглядає російські інформаційні операції як приклад дестабілізації демократичних суспільств через втручання у вибори та поширення розколюючих наративів і часто використовується радикальними політичними силами для делегітимації традиційних медіа

та демократичних інституцій. Вони підкреслюють, що сучасні цифрові технології та алгоритми соцмереж сприяють швидкому поширенню маніпулятивного контенту, оскільки він емоційно заряджений і має високий вірусний потенціал [9].

Є. Степней та К. Лалі розглядали феномен дезінформаційного простору, як навмисне створення та поширення неправдивого або оманливого контенту, з чого процесує наступне визначення містифікація – це ненавмисне поширення такого контенту. Дезінформація поширюється на їх погляд через складну взаємодію соціальних медіа, онлайн-новинних сайтів, традиційних медіа та офлайн-просторів. Докази вказують на те, що люди можуть бути більш схильні вірити дезінформації, якщо вона відповідає їхнім попереднім переконанням, викликає емоційну реакцію, якщо вони постійно зіштовхуються з нею або якщо вона надходить від джерела, якому вони довіряють. Люди можуть навмисно поширювати дезінформацію для просування політичної пропаганди або досягнення соціальної валідації, а не тому, що вони вірять у це. Більш поширене те, що люди ненавмисно поширюють містифікацію. Дезінформація включена в міжнародні реєстри ризиків через її сприйманий потенціал підривати демократичні вибори та сприяти соціальним заворушенням. Їх дослідження показують, що дезінформація може впливати на переконання, але доказів того, що вона впливає на поведінку, недостатньо, і це важко досліджувати належним чином. Ініціативи боротьби з дезінформацією включають медіаграмотність, фактчекінг і покращення доступу до надійної інформації. Коментатори вважають, що дезінформація – це не проблема, яку можна вирішити, але яку можна зменшити і керувати. Політичні аспекти включають захист свободи слова, забезпечення доступу до надійної інформації, регулювання соціальних медіа платформ і адаптацію до дедалі складніших технологій штучного інтелекту.

Дезінформація – це явище, яке отримало широке визнання в академічних колах, і дослідження цього явища стало необхідним у сучасному світі, де інформаційні технології дозволяють швидко поширювати як правдиву, так і неправдиву інформацію. Як можемо побачити, різні науковці визначають дезінформацію через її контекст, цілі та механізми впливу.

Ці роботи різних дослідників пропонують різні визначення дезінформації, але спільним є те, що дезінформація розглядається як навмисне створення та поширення неправдивої або оманливої

інформації з метою введення в оману та завдання шкоди. Вона може використовуватися для маніпуляції громадською думкою, отримання політичної або економічної вигоди, а також для створення хаосу або недовіри в суспільстві.

Висновки. Отже, можемо дійти до усвідомлення того, що у визначенні дезінформації можна підсумувати, що на першому місці стоїть свідомість суб'єкта (індивідуальна чи колективна), а вже потім – деструктивні впливи чи спроби, які здійснює суб'єкт. Зрозуміло, що взаємодія цих двох елементів призводить до явища інформаційно-психологічного маніпулювання.

Зауважимо, що у вітчизняних джерелах спостерігаються різні підходи до тлумачення самого терміну «маніпуляція» та його співвіднесення з поняттям дезінформації.

Дезінформація як соціально-психологічний феномен привертала увагу науковців на різних етапах розвитку наукової думки, набуваючи при цьому різних інтерпретацій та етико-моральних оцінок. У сучасних умовах ця проблема активно досліджується насправді навіть в межах психологічної науки.

Дослідження концептуальних підходів до аналізу механізмів формування державної політики у сфері протидії дезінформації є підґрунтям для кращого розуміння питання. Використання наукових матеріалів, присвячених цій темі, сприяло зіставленню теоретичних концепцій з емпіричними даними та дозволило виявити різні аспекти та підходи формування державної політики у сфері протидії дезінформації. Такий підхід сприяє наступному.

Також дійшли висновку, що поняття дезінформації потребує уточнення та визначення термінів відповідно до сучасних викликів національним інтересам будь-якої держави. Оскільки форми та контексти, в яких відбувається дезінформація, є різноманітними, термінологічне уточнення має враховувати цю багатовимірність і відображати масштаб проблеми та її руйнівний вплив на суспільство.

Узагальнюючи загальні погляди на феномен дезінформації, її складові можна визначити так: свідома, цілеспрямована спроба нав'язати особі або особам хибне уявлення про реальність; спроба може бути успішною або неуспішною залежно від кінцевого результату; дезінформація не повідомляється іншій особі заздалегідь; моральні міркування, що визначаються ситуацією. Однак слід зазначити, що дослідження не інтегровані і не зведені до єдиної теоретичної

конструкції, а результати вищезгаданих досліджень у кращому випадку суперечать, а не доповнюють один одного. Це призводить до фрагментарності та нечіткої систематизації загальної картини явища.

В умовах інформаційного суспільства дезінформацію слід розглядати як метод інформування або психологічного впливу на особу (або групу осіб), наділену повноваженнями щодо прийняття рішень, на основі спеціально модифікованої інформації таким чином, щоб сформувати у неї хибну думку про подію, факт чи явище (тобто маніпулювання фактами) з метою спонукання її до прийняття певного рішення (вчинення або невчинення певної дії) на користь суб'єкта, на якого здійснюється вплив. Сьогодні пріоритетним напрямом державної політики є забезпечення національних інтересів, а дезінформація є особливо ефективним способом отримання переваги над конкурентами (противниками, військовими супротивниками). При цьому дезінформаційні кампанії відіграють все більшу роль в економічній та науково-технічній сферах, а медіа стають основним каналом поширення дезінформації.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні дезінформації, розглядаючи її як цілісну систему. Компонентами цієї системи повинні виступати: дезінформатор (його особистісні якості, мотиви, цілі); канали за допомогою котрих дана дезінформація транслюється від суб'єкту до об'єкту та аналізуючи котрі з'являється можливість її виявити; об'єкт дезінформації; соціальна ситуація котра конструє умови використання дезінформації та більш ґрунтовних досліджень форм і методів дезінформації та вдосконалення заходів протидії дезінформації, зокрема у сфері нормативно-правового регулювання інформаційної діяльності та інформаційної безпеки.

Результати аналізу наукових матеріалів, присвячених дослідженню феномену дезінформації та розробці ефективних механізмів боротьби з нею, свідчать про високу актуальність теми та значний інтерес до неї з боку академічної спільноти. Сучасна наукова література пропонує широкий спектр моделей, інструментів, стратегій і практик боротьби з дезінформацією. Однак статей, присвячених питанням державної політики у сфері протидії дезінформації, небагато.

Список літератури:

1. Почепцов Г. Фейки і дезінформація: що далі? 2018. URL: <https://surl.li/vpxv dg> (дата звернення: 05.01.2025).
2. Баришполець О. Лжеінформація в комунікаційних процесах. Соціальна психологія: Український науково-практичний журнал. Спец. випуск. 2022. С. 91-100. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 05.01.2025).
3. Бабенко Ю. Інформаційна війна – зброя масового знищення! 2005. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/> (дата звернення: 05.01.2025).
4. Присяжнюк М.М. Дезінформація та її роль у інформаційно-психологічних операціях, 2009. URL: <https://surl.li/mbwhjg> (дата звернення: 05.01.2025).
5. Гурина Н. Інформаційне протиборство – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин, 2004. URL: <https://surl.li/gchqxx> (дата звернення: 05.01.2025).
6. Петрик В.М. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: навч. посіб, 2007. С. 496 (дата звернення: 06.01.2025).
7. Bennett L. W., Livingston S. «The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. European Journal of Communication», 33 (2), 122 – 139, 2018. URL: <https://surl.li/fxoadp> (дата звернення: 06.01.2025).
8. C. Baden, N. Fawzi «Disinformation as a context-bound phenomenon: toward a framework for analyzing deceptive communication», *LSE Public Policy Review*, vol. 2, ss. 3, pp. 1–11, 2022. URL: <https://academic.oup.com> (дата звернення: 06.01.2025).
9. T. Rid «Active Measures. The Secret History of Disinformation and Political Warfare», 2020. URL: https://lb.ua/news/2024/02/13/597975_slozi_cherez_ukrainu_visohli.html (дата звернення: 06.01.2025).
10. E. Stepney, C. Lally «Disinformation is the deliberate creation and spread of false and/or misleading content», 2024. URL: <https://surl.li/ppivpu> (дата звернення: 07.01.2025).

Kuzmenkova K.S. THE PHENOMENON OF “DISINFORMATION” AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH BY DOMESTIC AND FOREIGN SCHOLARS

The article analyzes the phenomenon of "disinformation," where informational flows play a crucial role in shaping public opinion, political processes, the economy, and cultural development. Disinformation, as the deliberate creation and dissemination of false information, generates significant interest among researchers

from various scientific fields and is actively studied by both domestic and foreign scholars. This phenomenon is becoming increasingly relevant due to its impact on society, politics, the economy, and security. Disinformation affects democratic processes, public opinion, the economy, and security, especially during political crises or wars. Ukrainian scholars are actively studying disinformation in the context of information warfare and Russian aggression.

In the 21st century, the rapid development of information technologies has significantly impacted media activities and the processes of information exchange. Events occurring in a specific place become accessible to information consumers almost instantly. This has led to the formation of an interactive environment where everyone has equal opportunities to participate in the exchange of information. At the same time, consumers often fail to pay attention to the credibility of the information they receive or disseminate. This contributes to the spread of consciously false information – fake news – within society. Today, disinformation is spreading not only on the internet and social media but also in the news of reputable media outlets, including their electronic versions. False information can negatively affect people's consciousness, undermine social relations, norms, values, and traditions.

In the current conditions of military conflicts and geopolitical changes, the study of the phenomenon of disinformation becomes of paramount importance, as it poses a serious threat to the national interests of the state. During the armed aggression against Ukraine, disinformation serves as a primary tool for implementing information warfare strategies, highlighting the need for developing effective methods to counteract the infiltration of fakes and their negative impact on public consciousness. The task of combating the spread of disinformation requires improving existing mechanisms for the formation of state policy and finding new approaches to organizing public governance in this area.

Key words: *disinformation, information security, information warfare, fake, conflict, deception, media, hybrid war.*